

SİVİL TOPLUM HAREKETİNİN İKİ ZAAFI: İŞ ADAMLARI VE ELİTİZM

Türkiye'nin demokrasi serüveni 12 Eylül askeri darbesiyle inkıtaya uğratılmadan önce sivil toplum örgütleri açısından belki de en bereketli ve etkin çağı yaşıyordu. Sendikalar, öğrenci dernekleri ve 1971 yılında kurulan TÜSİAD bu örgütlerin en faal ve önde gelenleri arasında yer alıyorlardı.

12 Eylül askerî darbesinin ardından sendika ve öğrenci derneklerinin liderleri ile yürütücü kadrolarının tutuklanmalarıyla birlikte zoraki bir sessizlik dönemi başladı. Bu durum seksenli yılların ikinci yarısından itibaren iktidarın ve siyasetin göreceli olarak sivilleşmesiyle birlikte sendika ve derneklerin yeniden faaliyet göstermelerine izin verilmesine kadar sürdü, daha sonra yavaş yavaş canlanmaya başladı. Doksanlı yılların başından itibaren "sivil toplum" tartışmaları gittikçe artan bir şekilde devam etmekte, 28 Şubat kararları ile de toplumun gündemini yoğun bir şekilde işgal etmekte.

Bu tartışmaların belkemiğini sivil toplumun gelişmesi ve örgütlenmesi ile birlikte demokrasi kültürünün de gelişeceği, Devlet'e egemen olmuş otoriter yapının ve zihniyetin bir ölçüde ehlileştirileceği, tek kelimeyle Batı'da rastlanan örneklerine benzer demokratik bir toplum yapısının geliştirilmesine büyük ölçüde katkıda bulunacağı düşüncesi teşkil ediyor. Tartışmaların yoğunluğu göz önünde tutulduğunda sivil toplum arayışının toplumun tüm kesimleri tarafından benimsendiği, dahası iş adamlarından sanayicilere, gazeteci ve yazarlardan sanatçılara ve aydınlara karşı çok geniş bir yelpaze içinde yer alan, kimi zaman çıkarları veya görüşleri açısından bir ortak noktada buluşamayacakları sanılan kişilerin en azından sivil toplum anlayışının yerleşmesi konusunda ortak bir mutabakata vardıkları izlenimi elde edilmektedir. İlk bakışta böylesine mutlu ve uyumlu bir tablo arz eden bu manzara gerçekten öyle mi?

SİVİL TOPLUMDAN NE ANLAŞILIYOR?

Bugün kamuoyuna mal olmuş tanımı ile sivil toplum bir "kanarya sevenler derneği" olmayıp yurttaşlık ve toplumsal sorumluluk bilincine vakıf kişilerin bir araya gelerek kurdukları dernek ve vakıflardır. Bu kuruluşlar kendi içlerinde ülkenin önde gelen aydınlarını barındırır, Türkiye'nin düşünce hayatına zenginlik katar ve demokrasinin ilerlemesi için çaba gösterirler.

Bu tanımları itibariyle bu örgütler, toplumdaki yerleşik anlayışa ters düşme pahasına da olsa, egemen anlayışa ve siyasi iktidara ters düşecek çözümler önerirler. Tek kelimeyle demokrasinin ilerlemesine, toplumun sivilleşmesine, otoriter zihniyetin hafiflemesine yol açacak tüm etkinliklerin öncüleridir, arkasında dururlar, topluma ve siyasi iktidara hâkim olan egemen anlayışa muhaliftirler.

Günümüzde kamuoyunda en çok adı geçen sivil toplum örgütlerini bu ideal tanım çerçevesinde değerlendirmeye kalkıştığımızda ideal ile gerçek arasında büyük bir mesafenin var olduğu görülmektedir. Bir kere TÜSİAD, GYİAD, TOBB, MESS, TÜGİAD ve benzeri iş adamları, işveren, sanayici gruplaşmaları ile ticaret ve sanayi odaları gibi meslek kuruluşlarını da içeren sivil toplum örgütleri amaçları itibariyle ait oldukları sınıfın ticari çıkarlarını korumak ve kollamak ile mükelleftirler. Bu zihinlerde tutulduğu ve göz ardı edilmediği takdirde, adları kamuoyuna mal olmuş iş adamları ve sanayicilerin TESEV, TOSAV, TEGEV gibi sınıfsal bir örgütlenmeyi ve bu sınıfın çıkarlarını savunmayı amaçlamayan vakıf ve derneklerde yer almaları ilk bakışta tuhaf gibi görünebilir. Yadırganan bu durum karşısında son yıllarda verilmeye başlanan şu basmakalıp cevap Türkiye’de demokrasinin ilerlemekte olduğu umudunu da verebilir: “iş adamı artık toplumsal sorumluluğunun bilincinde”. Gerçekten öyle mi?

1980 sonrası Türkiye’inde Özal dönemi ile birlikte başlayan liberalizmle birlikte burjuvazinin çok büyük ölçüde gelişip serptiği bilinen bir olgudur. Bunun bir sonraki aşamasında burjuvazinin öncelikle amacı kamuoyunda yaygın bir şekilde yerleşik olup pek de hoş anlamlar çağrıştırmayan “patron”, “tüccar”, “sanayici” sıfatlarına daha fazla saygınlık kazandırmak oldu. Böylece doksanlı yılların başından itibaren adları kamuoyuna mal olmuş büyük sanayiciler ve iş adamları kamuoyunun önüne sadece iş adamı kıyafetiyle değil, aynı zamanda sırasıyla sanatsever, sanat hamisi, koleksiyoner ve en nihayet “saygın iş adamı” kıyafeti ile çıkmaya karar verdiler. “Saygın iş adamı” kıyafeti kimi zaman “sorumlu” sıfatının da eklenmesiyle “saygın ve sorumlu”, kimi zaman “sivil toplum” sıfatının da eklenmesiyle “saygın, sorumlu ve sivil toplumcu iş adamı” şeklinde de giyilmekte. Bunlar arasında tabii ki en çok etkileyici olan bu sonuncusu olmakta.

Sivil toplum örgütü Türkiye’de kullanılmakta olduğu anlamı itibariyle muhalif bir duruşa sahip olan, demokrasi arayışında olup Devlet’in otoriter ve hantal yapısına karşı koyan bir örgüt. İş adamları ve sanayicilerden oluşan burjuvazi ise hayatini devam ettirmek için

sürekli ihtiyacı olan teşvikler, krediler ve ihaleler için Devlet ve tüm organları ile sıkı fıkı bir teşriki mesai içinde. Bunu idrak etmek için çok basit bir gözlemde bulunmak, Türkiye'nin önde gelen iş adamları ve sanayicilerin yeni tesislerinin temel atma veya açılışları için düzenledikleri törenlere davet ettikleri kişiler arasında yer alan resmî erkâna bakmak yeterli olacaktır. Gene aynı kişilere ait şirketlerin kuruluş yıldönümlerinde veya yeni ürünlerini tanıtır etkinliklere davet edilen resmî zevata bir daha bakmak yeterlidir. Bu da kâfi derece de ikna edici değilse emekliye ayrılmış olan yüksek rütbeli subayların, bürokratların ve dışişleri mensuplarının danışman, yönetim kurulu üyesi veya genel müdür olarak Türkiye'nin bütün büyük ticari ve sınai kuruluşlarında yer aldıklarını hatırlamak herhalde yeterli olacaktır. Nihayet üniversitelerde görev yapan öğretim üyelerinin önemli bir kesiminin (özellikle işletme ve hukuk fakülteleri hocalarının) ya şirketlere ve holdinglere danışmanlık yaptıkları, ya özel sektörün artan bir hızla kurmakta olduğu vakıf üniversitelerinde öğretim üyesi oldukları, ya da TÜSİAD'a danışmanlık yaptıkları veya onun için rapor düzenledikleri dikkate alınırsa iş adamlarının etki ve çekim alanlarının sadece devlet bürokrasisiyle kısıtlı olmayıp üniversite camiasını da içine aldığı daha iyi anlaşılabilir.

Devlet ile iç içe geçmiş, mevcudiyetini, hayatiyetini, gelişip serpilmesini sadece ve sadece Devlet'in organları ve bürokratlarıyla ilişkilerini “uyumlu bir ortaklık” havasında sürdürmeleri sayesinde bugünkü güçlü konuma erişmiş olan iş adamlarının sivil toplum örgütleri içinde yer almaları, iş adamları açısından bu örgütlerin hedefledikleri siyasal atmosferin demokratikleşmesi amacına ve bu amaca ulaşmak için takındıkları muhalif tavırlarına tamamiyle tezat teşkil eden bir durumdur. Ancak buna rağmen adları artık kamuoyu tarafından kanıksanmış olan İshak Alaton, Sakıp Sabancı, Halis Komili, Can Paker, Bülent Eczacıbaşı, Erkut Yücaoğlu, Kemal Köprülü, Muharrem Kayhan, İbrahim Betil gibi sanayiciler, bankacılar, yöneticiler artan bir yoğunlukta sivil toplum tartışmalarının içinde yer almaktalar, sivil toplumun mevcudiyetini sonuna kadar savunmaktalar, aynı zamanda kendilerinin de kurucu üyeleri buldukları iş adamı ağırlıklı dernek ve vakıfları demokrasiye katkıda bulunan birer sivil toplum örgütü olarak takdim etmekte. Dahası aynı kişiler kurulmasına önyak oldukları bu vakıfların yönetimlerine dostane ilişkiler içinde buldukları emekli dışişleri ve silahlı kuvvetler mensupları ile üniversite profesörlerini de dahil etmeyi ihmal etmemekteler.

Son on, onbeş yıldır düzenli bir şekilde sürdürülen bu görünüm yenileme ve basınla mükemmel ilişkiler kurma operasyonlarının sonucunda varılan noktada iş adamları artık

Türkiye'nin Kürt sorunu, dış politikası, Kıbrıs meselesi gibi makro meseleleri üzerinde kafa yoran, fikir üreten entellektüeller olarak kabul görmekteler. Bunun sonucunda Türkiye içinde ve dışında düzenlenen ve konuları itibariyle iş âlemini çok fazla ilgilendirmeyen bütün panel ve toplantılara konuşmacı, müzakereci olarak hazır bulunmaktalar. Bu yazıda son yıllarda yapılan bu tür panellerin bir envanteri yapılmayacak, ancak temsili mahiyette örnek verme amacıyla yakın tarihten sadece iki örnek gösterilecektir. ABD kökenli Foreign Policy Association'ın düzenlemiş olduğu "21.Yüzyılda Türkiye'nin Fırsat ve Sorunları" konferansına Türkiye'den katılan onbeş kişi arasında İshak Alaton ve Arı Hareketi'nin koordinatörü Kemal Köprülü olmak üzere iki iş adamı, üç emekli dışişleri mensubu, iki üst düzey devlet bürokratu yer almaktaydı. Yani heyetin yarısı iş adamları ve emekli veya görevde olan devlet temsilcilerinden, diğer yarısı da gazetecilerden oluşuyordu.¹ Harvard Üniversitesi'nde düzenlenen "Türk Dış Politikasının Geleceği" konulu konferansa katılan Türk heyeti içinde keza TÜSİAD başkanı Muharrem Kayhan ile İshak Alaton yer alıyordu.²

SİVİL TOPLUMUN EN HARARETLİ TARAFTARLARI: İŞ ADAMLARI

Aslında liberalizmin en ateşli savunucularından iş adamlarının sivil toplumu savunmalarının gerisinde biraz da özelleştirme zihniyeti yatmaktadır. Nitekim özel sektörün sınırsız bir serbestlik içinde hareket etmesini savunan "*Ankara bizi yeterki tutmasın, havalanıp uçacağız*" türünden sloganlarla Devlet'in özel sektöre müdahalesine asgariye indirmeye çalışan özel sektör temsilcilerinin sivil toplumu neden bu kadar hararetle desteklediklerini anlamak zor olmazsa gerek. Devlet'e karşı yapılan muhalefet ve eleştirilerde yer alan "Devlet'in otoriterliği ve hantallığı" temasındaki "hantallık" unsuru iş adamlarının geçmişten beri şikâyet ettikleri bir şey. İş adamları her zaman Ankara'da bürokrasiden şikâyetçi idiler ve her şeyin, ama her şeyin özelleştirilmesini savunuyorlardı. Meseleye bu gözlükle bakıldığında iş adamlarının, bir bakıma kendi amaçlarına da çok iyi bir şekilde hizmet eden, sivil toplum savunuculuğunu hatta ve hatta önderliğini yapmaları hiç de şaşırtıcı gelmiyor.

Seksenli yıllardan itibaren başlayıp şimdi sonuna varan bir süreç sonunda iş adamları uyguladıkları mükemmel halkla ilişkiler operasyonları sonucunda "iş adamı" kıyafetlerine "sorumlu ve saygın" aksesuarlarını ekleyip kılık kıyafet değiştirdiler, bunun sonucunda

¹ İpek Cem, "Bellagio Notları-1", *Sabah*, 9 Ağustos 1999

² Cengiz Çandar, "Ortadoğu'da yeni durum...", *Sabah*, 25 Ekim 1998

toplumsal hiyerarşide terfi ettiler, kamuoyu da bunu büyük bir iştahla kabul etti. Böyle bir atmosferde “sivil toplumcu olmak” gene onlar için maksada çok iyi hizmet eden bir özellik. Demokrat ve muhalif gözükmenin revaçta olduğu bir ortamda hem iş adamı olup hem de muhaliflik ve demokratlık parfümlerinden birer damla ile süslenmiş demeçler vermek gene iş adamlarının imajlarını besleme, geliştirme ve “saygın gözükme” tasarılarına çok uygun gelen özellikler.

Burada göz ardı edilen veya görmezlikten gelinen temel gerçek ise iş adamlarının soluk almalarının ve işlerinin pürüzsüz bir şekilde yürümesinin tek bir şarta bağlı olduğudur: Devlet’in tüm resmî organlarına ve bürokratlarına kusursuz bir itaat ve onlarla uyum içinde çalışmak. Zamanı gelince ve rica edildiğinde iş adamları tüm güçlerini Devlet’in emrine seferber ettikleri de unutulmamalı. Devlet ne zaman iş adamlarını görev başına rica etmekte? Bu görev hangi imkânlarla yerine getirilmekte?

Devlet iş adamlarını özellikle Batı âleminde Türkiye lehine lobi ve tanıtım faaliyetleri gerektiğinde görev başına çağırmakta. Bu faaliyetler Avrupa ve ABD’deki Ermeni lobilerinin 1915 tehciri sonucunda meydana gelen Ermeni kırımını ile ilgili yayınlarına ve polemiklerine karşılık böyle bir “soykırım”ın vuku bulmadığını savunmaktan, Türkiye’nin AB’ne alınması için dünya liderleri ve Avrupa’daki örgütler nezdinde girişimlerde bulunmaya kadar geniş bir yelpazeyi içermekte. Bu görev de gene iş adamları ağırlıklı sivil toplum örgütleri tarafından yerine getirilmekte.

Nitekim Yahudi iş adamları ağırlıklı bir grup iş adamı tarafından kurulup, ana amacının ABD’deki Ermeni lobisine karşı Türkiye’nin tezini savunmak olan ve başkanlığını Jak Kamhi’nin yaptığı 500 Yıl Vakfı ile başkanlığını İnan Kıraç’ın yaptığı Galatasaray Eğitim Vakfı Türkiye’nin Fransa’da tanıtımı amacıyla Versailles Sarayı’nda düzenlenen “Versailles’da Topkapı” sergisinin destekleyicileri oldular. Destekleyiciler arasında Fransız haberleşme uydusu ve silah üreticisi Aerospatiale Matra’nın da yer alması “tanıtım-iş adamları-büyük ihaleler alan veya almayı ümit eden şirketler” bileşiminin ideal bir görüntüsünü meydana getiriyordu.³ Adları yoğun bir şekilde sivil toplum örgütleri arasında geçen diğer derneklere de bakmada fayda vardır. Başta ANAP’ın gençlik kolu gibi örgütlenen daha sonra bağımsızlaşan, kısaca “Arı Hareketi” diye anılan ve genç iş adamları tarafından kurulmuş olan Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği’nin esas amacı Türkiye-İsrail

yakınlaşması sürecinde ABD-Türkiye-İsrail üçgeni içinde lobicilik yapmaktır. TÜSİAD'ın 1974 yılında Kıbrıs krizinin ardından ABD'de lobi faaliyetlerine başladığı ve bugün Türkiye'nin AB'ne girmesinden, Apo krizinde İtalya'ya ultimatoma vermeye kadar uzanan geniş bir yelpazede Devlet'in istediği doğrultuda çalışan bir işverenler örgütü olduğu unutulmaktadır. 1998 yılında Washington'da kurulan TÜSİAD US şirketinin esas amacı Amerika'daki Rum ve Ermeni lobilerine karşı mücadele etmek ve Türkiye'yi savunmak ve tanıtmaktır.⁴ Avrupa'da doğmuş büyümüş Türk asıllı akademisyenlerin kurucuları olduğu Avrupalı Türk Akademisyenler Birliği (kısaca EATA) nın bir faaliyet alanı da Türkiye'nin Avrupa'da tanıtımıdır. Bu çerçevede de Cumhuriyet'in 75inci yıl kutlamaları ve Lozan Antlaşması'nın imzalanması vesilesiyle Lozan'da bir dizi etkinlik düzenlemiştir.⁵ Çevre duyarlılığı konusunda akla ilk gelen kuruluş olan TEMA Vakfı da Karaca tekstil grubu sahibi Hayrettin Karaca ile Tekfen Holding ortaklarından Nihat Gökyiğit tarafından kurulmuştur. TEMA Vakfı da kuruluşunda iş adamlarının yer aldıkları bir sivil toplum kuruluşu olduğu için resmî mercilerin bazı konulara gösterdikleri duyarlılık karşısında saygı ile eğilmeyi ihmal etmiyor. Nitekim derneğin yayımladığı derginin bir sayısında Heybeliada Aya Triada Manastırı'nda düzenlenen "Çevre ve Adalet" seminerini konu eden ve Rum Patriği Bartholomeos'un fotoğrafının yer aldığı sayfalar gene TEMA üyesi olan emekli orgeneral Kemal Yavuz'un talimatı üzerine kesilerek dergiden çıkarıldı. (*Radikal*, 8 Kasım 1997).

Bütün bu gerçeklere ve Devlet'in çizdiği rotadan çıkmayan, çıkmasına da imkân ihtimal olmayan TÜSİAD mükemmel bir halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetleri sonucunda kamuoyunda kendisi için mükemmel bir imaj inşa etmiş olup kimisinin gözünde bir kurtarıcı olarak görünmektedir: "Bu ülkenin kurtuluşundan ümidi kesmeyenlerin umudu TÜSİAD ve TÜSİAD gibi sivil toplum örgütlerindedir"⁶. Kimisi TÜSİAD'ın 1997 yılında Prof. Bülent Tanör'e hazırlanmış olduğu "Türkiye'nin Demokratikleşme Perspektifleri" raporu vesilesiyle TÜSİAD'ı sivil toplum örgütleri arasında "radikal öneriler getiren dışli bir örgüt" olarak takdim etmekte ve iş adamlarını "topluma öncülük etmeye, toplumun en dinamik ve dönüştürücü gücü olmaya" devam eden kişiler olarak görmekte.⁷ Kimisi gene aynı rapor

³ Metin Toker, "Versailles'da bir akşam", *Milliyet*, 13 Haziran 1999

⁴ Şelale Kadak, "Koç'un Amerika atağı", *Sabah*, 25 Mart 1999

⁵ İsmail Tipi, "Lozan'da 75 yıl coşkusu", *Hürriyet*, 17 Ekim 1998

⁶ Metin Münir, "TÜSİAD ne yaptığını sanıyor?", *Yeni Yüzyıl*, 9 Ekim 1998

⁷ Gülay Göktürk, "Burjuvazinin barutu", *Yeni Yüzyıl*, 23 Ocak 1997

vesilesiyle TÜSİAD'ı “ülkede aylardır yaratılan “düşünce erozyonu”nda bir “düşünce vahası” olarak temayüz eden tek kurum” olarak tarif etmektedir.⁸

TÜSİAD'ın ülkenin kurtarıcısı bir sivil toplum örgütü olarak kabul görmesinden sonraki aşamada TÜSİAD “temiz toplum”, “düşünce özgürlüğü” kavramları ile yakından ilgilendiğini gösterir uygulamaları sahneye koydu. Bu sahnelemeler İtalya'da mafya için mücadelenin önde gelen adlarından İtalyan Savcı Di Pietro'nun TÜSİAD tarafından davet edilmesi, “iş ahlâkı” konusunda öneriler gibi aşamalardan geçti. En son uygulaması ise gazeteci Oral Çalışlar'ın DGM tarafından hapse mahkûm edilmesi vesilesiyle kendini gösterdi. Oral Çalışlar'ın mahkûmiyet kararının açıklanmasından sonra TÜSİAD'ı tavrı almaya davet eden kendisi de bir TÜSİAD üyesi olan İshak Alaton oldu: “*Oral Çalışlar'ın mahkûmiyetini kınıyorum, ülkemin adaletini gölgeleyenleri kınıyorum. TÜSİAD'ın bir sivil toplum örgütü olarak resmen tavrı almasını öneriyorum*”.⁹ Bunun niye böyle olduğunu anlamak için bir yandan böyle bir tavrı almanın Alaton'un “sosyal demokrat ve saygın” iş adamı imajını beslemesi açısından oldukça faydalı olduğunu, diğer yandan da Oral Çalışlar'ın Alaton ile yapmış olduğu bir söyleşi nedeniyle¹⁰ *Aydınlık* dergisiyle kendisi arasında çıkan tartışmada Alaton'u savunmuş olduğunu hatırlamak yeterliydi.¹¹ TÜSİAD Alaton'un bu davetine icap etmekte gecikmeyerek kararı kınayan bir bildiri yayımladı. (*Hürriyet*, 22 Mayıs 1999) Daha sonra da Erkut Yücaoğlu Oral Çalışlar ile yapmış olduğu ve basına da ustalıkla yansıtmayı ihmal etmediği bir telefon konuşmasında Oral Çalışlar'a “*biz TÜSİAD olarak düşünce özgürlüğünü savunuyoruz. Senin dava da bizim savunduğumuz değerler açısından örnek oluşturuyor. Bu kararı kınayan bir açıklama yayınlayacağız.*” diyerek TÜSİAD'ın kazanç hanesine yazılabilecek bir halkla ilişkiler operasyonunu daha sona erdirdi. (*Milliyet*, 27 Mayıs 1999) TÜSİAD üst düzey yöneticisi ve aynı zamanda TESEV başkanı olan Can Parker'in Türkiye'de insan hakları ihlallerinin sadece ve sadece Oral Çalışlar vakasından ibaret olduğunu beyan etmesi ise TÜSİAD'ın bütün bu duyarlılık tezahürlerinin aslında genel olarak insan haklarına yapılan ihlallere duyarlı olmaktan ziyade somut olarak “Oral Çalışlar vakası” üzerine yoğunlaştığının tartışmasız bir itirafı ve tespitiydi: “*Türkiye'de insan hakları ile ilgili bir şey görmedim. Ama olduğu söyleniyor. 312 maddeden gazeteciye içeri alırsanız, bu insan*

⁸ Cengiz Çandar, “Siyaset çölünde TÜSİAD vahası”, *Sabah*, 6 Mayıs 1997

⁹ “Ülkede ifade tutsak ediliyor”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1999

¹⁰ Oral Çalışlar, “Hayim'in oğlu İshak”, *Cumhuriyet Dergi*, 18 Ocak 1998

¹¹ Ferit İlsever, “Oral Çalışlar büyük sermayenin sevgi dolu yüreğini keşfetti”, *Aydınlık*, 1 Şubat 1998 / Oral Çalışlar, “Varlık Vergisi üzerine”, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1998 / Ferit İlsever, “Oral Çalışlar kaçak dövüşüyor”, *Aydınlık*, 22 Şubat 1998

hakları ihlâlidir. Bu maddenin acilen değişmesi gerekiyor.” (Kalite Show, sayı 39, Temmuz 1999, s. 76-78).

TÜSİAD’ın ve benzer bir şekilde diğer sanayici örgütlerinin birden bire insan hakları havarileri kesilmelerinin ardındaki neden için ise fazla düşünmeye gerek yoktur: tek neden insan hakları ve düşünce özgürlüğü ile ilgili sorunlar nedeniyle Türkiye’nin Batı ülkelerine olan ihracatına kısıtlama getirilmesi kaygısı. Bunu en açık bir şekilde Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği başkanı Bülent Atuk dile getirdi: *“bugün reel kesim için ekonomik reformlar kadar demokratik, sosyal ve siyasi reformlar da önem kazanmıştır. Artık üzerinde bir ülke imajı ya da marka taşıyan bir tişört o ülkenin demokratik yapısından soyutlanamaz. Demokrasi olmadan tişört satamayız.”*¹² Aynı kaygıyı TÜSİAD başkanı Erkut Yücaoğlu da *“Türkiye’nin imajı yüzünden ‘made in Turkey’ kötü bir etiket olarak kabul ediliyor”* sözleriyle de bir kere daha tekrarladı. (Milliyet, 25 Haziran 1999).

Sivil toplum faaliyetlerinin en hararetli destekleyicilerinin iş adamları olması onlara saygınlık kazandırmanın yanı sıra bir “fikir adamı” hüviyetini kazandırması gibi yan faydaları da mevcuttur. Bu yan faydalardan azami derecede nema elde etmeye çalışanlar arasında sadece iki örnek gösterilmesi gerekirse her türlü sivil toplum faaliyetlerine katılmak için azami gayreti gösteren, büyük bir zarafetle tüm rakiplerinin önüne geçip ipi göğüsleyip birinciliği alan ve *Aktüel* dergisi tarafından “Türkiye’nin yaşayan kırk aydını” (*Aktüel*, 21 Ocak 1999) arasında yer alarak taçlanan İshak Alaton ve onun arkasından gelen Can Paker gösterilebilir. Can Paker kamuoyunda üst düzey yöneticisi olduğu Türk-Henkel’in düzenlediği ve aralarında Alvin Toffler, Paul Kennedy, Şerif Mardin, Mübeccel Kıray gibi yabancı ve Türk araştırmacıların ve bilim adamlarının konuşmacı olarak davet edildikleri yemekli toplantılarıyla ünlendi. Daha sonra bu toplantıları düzenleyen halkla ilişkiler şirketinin sahibi olan kızkardeşi gazeteci Canan Barlas’ın başarılı basın faaliyetleri sayesinde de kendini kamuoyuna “entellektüel” olarak kabul ettirmeyi başardı. Canan Barlas bir ağabey-kardeş dayanışması ruhuna uygun olarak TÜSİAD Parlamento Komisyonu Başkanı sıfatıyla “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” raporunun hazırlanmasına emeği geçen ağabeyi Can Paker TÜSİAD’ı şu sözlerle ödüllendiriyordu: *“TÜSİAD çok ileri bir öneriye imza atıyor. Toplumda önde giden “Sivil Toplum” simgesi oluyor. (..) Parlamento Komisyonu Başkanı, ağabeyim Can Paker ile her zamanki gibi yine gurur duyuyorum. Profesyonel bir işadammın, bir Sivil Toplum örgütüne katabileceği önemli bir projeyi sonuçlandırıyor.*

Komisyon arkadaşlarının desteğini alıyor. Orada ciddi bir entellektüel olmanın, avantajını ve mutluluğunu yaşıyor. Şimdi bir başka düşünce topluluğu olan TESEV'in saflarında çalışacak” (Yeni Yüzyıl, 25 Ocak 1997). Gazeteci Nilüfer Kuyaş da Can Paker'in bir “entellektüel” olduğu konusunda Canan Barlas'la hemfikirdi: “Türkiye'nin bilgi toplumuna geçmesini özleyen, burjuvazinin sınıflaşmasına hem ekonomik hem kültürel alanda öncülük eden, entellektüel bir işadamı” (Milliyet, 2 Nisan 1996).

İş adamlarının ilk bakışta samimi bir yurttaşlık ve sivil toplum bilincinin tezahürleri olduğu sanılan bu davranışların son tahlilde başarıyla uygulanmakta olan bir halkla ilişkiler kampanyası, TÜSİAD'ın ve onun simgelediği iş adamlarının toplum nezdinde saygınlık kazanma yolunda sürdürdükleri bilinçli bir strateji olduğunun kabulünde yarar var. Bunun için TESEV'in bir önceki hali olan Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin kurucularından Nejat Eczacıbaşı'nın Amerikalı iş adamı John D. Rockefeller'in hayat hikâyesinden yola çıkarak TÜGİAD üyelerine iş adamının kamuya yansıyan görünümünün saygın olması gerektiği konusunda yaptığı bir konuşmada vermiş olduğu şu örnek meseleyi oldukça açık ve yoruma gerek göstermeyecek bir şekilde ortaya koymaktadır: “John D. Rockefeller, nefret uyandıran adının yeniden saygınlık kazanması için, güvendiği bir kişiye, görünümünün düzeltilmesi görevini vermişti. Petrol alanında sınırsız servetlere ulaşan Rockefeller'in saygınlık kazanmak amacıyla kullanmaya hazır olduğu paranın ölçüsü yoktu. Rockefeller'in imgesini düzeltmek görevini alan kişinin yaklaşımı, eğitim ve kültür alanına yönelmek olmuştu. Rockefeller, ilk hayır girişimine, ünlü Chicago Üniversitesi'ni kurmakla başlar. Bu ünlü üniversiteyi, Rockefeller Vakfı'nın kurulması izlemiştir. Eğitim kurumları, kültür hizmetleri derken, bir süre sonra Rockefeller denince, hayırsever, uygar, saygın bir kişi anlaşılmaya başlamıştı. Rockefeller'in görünümünün değiştiren kişi ise, “halkla ilişkiler” kavramını yaratanlardan birisi olarak tanınıyor.”¹³

Bu halkla ilişkiler stratejisinin bir ortağı da medyanın köşelerini işgal etmiş ve iş adamlarına methiye döşemeyi birincil görevleri arasında bilen köşe yazarlarıdır. Bu öyle bir düzeye varmıştır ki artık basının desteğiyle de TÜSİAD ve TESEV toplumun birer kurtarıcısı, sivil toplumu temsil eden birer anıt haline gelmişlerdir. *Milliyet* yazarlarından Meral Tamer artık iş dünyasının işlerini takip etmek için Ankara'daki siyasetçileri ve bürokratları yakın markaja almaktaki maharetini biraz da sivil toplum için göstermesini dilemektedir: “İstanbullu

¹² Defne Asal, “Demokrasi olmadan tişört satamayız”, *Aktüel*, S. 410, 27 Mayıs - 2 Haziran 1999

¹³ Dr. Nejat F. Eczacıbaşı, *Yeni Bir Türkiye*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul 1998, s. 98

işadamları, kendi işlerinin takibi için Ankara'ya sık sık gidip gelirler. İlgili bakanlarla sürekli temas halindedirler. Çoğunluğu Ankaralı olan müteahhit kesiminin devlet ricaliyle yakın teması da malûm. Ve bu yakın temasın nasıl yapılacağını en iyi bilenler de yine kalburüstü işadamları, bankacılar. Çoğunluğu da TÛSİAD üyesi. Ben diyorum ki TÛSİAD üyelerinden Türkiye'nin kısır döngüyü aşmasının yolunun, sivil toplum örgütlerinin güçlendirilmesinden geçtiğine inananlar bu konuyu iş edinmeli.” (Milliyet, 7 Ekim 1999). Paris’de yaşayan köşe yazarı Mine G. Kırıkkanat TESEV’i göklere çıkartabilmekte ve her derde deva bir örgüt olarak görebilmektedir: “Türkiye’de sivil toplum kuruluşları var. Bunlardan biri TESEV adıyla anılan düşünce üretim merkezi. Bilim adamları, aydınlar, işadamları bir araya gelmişler, yüzyıllardır yapmadığımız bir şeyi, yani geleceğe ışık tutacak fikir üretmeye çalışıyorlar. Devletten bağımsız oldukları için, yansız ve özgürce tartışma ortamı yaratmak avantajları var TESEV gibi bir kuruluş, Ermeni Soykırımı konusunda; Türkiye ve Yunanistan politikalarının karşılaştırılacağı Kıbrıs sorunu üzerinde, geniş çapta tartışmalar açamaz mı?” (Radikal, 6 Haziran 1998). İlk bakışta tamamiyle iyiniyetli temenniler olarak görülebilecek olan bu istekleri dile getirmek için Türkiye’de iş âlemi-siyasetçi-bürokratlar üçgeninin nasıl uyumlu bir ortaklık içinde faaliyet gösterdiğinden ve Devlet- iş adamları ilişkisinin lobiler konusunda nasıl çalıştığından hakikaten bihaber olmak gerekir. Bu gazetecilerin bir an için bulutlarda dolaştıkları ve olup bitenden bihaber olduklarına inansak bile bu yeterli olmayacak, aynı gazetecilerin meslekleri icabı takip etmek zorunda oldukları Türk basınına bile okumadıklarına inanmamız gerekecektir. Aksi takdirde bu gazetecilerin Tanıtım Sektörü Eşgüdüm ve Araştırma Derneği’nin (kısaca TASEAD) Türkiye’nin tanıtımına verdikleri desteklerden dolayı, yani başka bir deyimle “Ermeni Soykırımı meselesi” dahil olmak üzere Türkiye’nin resmî tezlerini savunan ve dolayısıyla özellikle başta ABD olmak üzere Batı dünyasında Türkiye’ye karşı mücadele veren etnik lobilere karşı Türkiye’yi savunmuş olan iş adamlarını ödüllendirdiğini nasıl görmediklerini izah eder herhangi bir açıklama bulmamız imkânsızdır. (Sabah, 30 Nisan 1999).

Üzeyir Garih’in oğlu İzzet Garih’in bir demeci ise iş adamlarından sivil toplum çalışmalarına katkıları olması yolunda beklentileri olanların ayaklarının yere basması için yeterlidir. Alarko Holding’in yeni yerleşim siteleri geliştirme ve inşa etme sorumlusu olan İzzet Garih’in lüks villa ve gayrimenkul satışlarının depremden dolayı ivme kazandığını Alarko Holding’in de bu gelişmeden dolayı satışlarının arttığını belirtir şu sözleri iş adamlarına bambaşka misyon yükleyenlerin bir süre için gerçeklere geri dönmelerine yardım edecektir: “*tek katlı villalara çok talep var, psikolojik bir panik oldu. İnsanlar psikolojik olarak tek katlı binanın üstüne*

*çıkmaq istemiyor. Maksimum iki kat. Piyasada küçük bahçeli, küçük evlere talep artacak diyorduk. Ne yazık ki deprem bu süreci hızlandırdı.” (Hürriyet Güvenli Yaşam Eki 8 Ekim 1999). Sivil toplum örgütleri kervanına son katılanlardan biri de Koç ailesinin hâkimiyetinde olan kısaca TEGEV diye anılan Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı’dır. TEGEV sayesinde de bir dönemin parlak bankacısı Bank Ekspres’in kurucusu İbrahim Betil artan bir hızla adını sivil toplumcu olarak kamuoyuna duyurmakta ve nihayet “iş adamı” yerine “sivil toplum savaşçısı” payesini elde etmiş gözükmekte. (Serpil Yılmaz, “Betil artık savaşçı”, *Sabah*, 21 Ekim 1999).*

SİVİL TOPLUM : BİR KENTLİ SEÇKİNLER HAREKETİ (Mİ?)

İş adamlarının sivil toplum örgütlerine en fazla rağbet göstermelerinin bir ikinci nedeni, ki bu sadece iş adamlarına özel olmayıp tüm kentli seçkinlere ait bir özellik oldu, bu hareketin kendi içinde kaçınılmaz bir şekilde bir seçkinciliği içermesi idi. Derneklere üye olmak kentli, yüksek eğitilmiş, Batı kültürü almış modern gençlerimizin bir özelliği haline geldi. Dernekler söz edildiğinde kast edilen sadece tenis, binicilik ve golf derneklerine üyelik değil “sorumluluk hisseden ve kentte yaşayanlar”ın üye oldukları muhtelif derneklerdi. Bu bağlamda ÇAĞDAŞKART adlı yeni bir kredi kartının tanıtımı esnasında karta üye kazandırma açısından bu ürünü çekici kılmak için öne sürülen özellikler arasında “*gelecek kuşaklara daha iyi bir Türkiye bırakmak için çalışan sivil toplum kuruluşlarından Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Çekül Vakfı, ve Tarih Vakfı’na katkı sağlamayı amaçlayan bir kredi kartı*” olduğu vurgulandı ve kartla yapılan harcamaların binde üçünün bu kuruluşlara bağışlanacağı belirtildi. Kartı çekici kılan bir diğer slogan ise şu idi: “*Toplum, tarih ve çevre bilincine sahip, duyarlı; eğitime ve Türkiye’nin geleceğine önem veren herkesin sahip olmak isteyeceği ÇAĞDAŞKART’ı siz de bankanızdan isteyin*”¹⁴

Sivil toplumun en fazla gündeme getirilmesi 17 Ağustos depremi ve AKUT örgütü ile birlikte oldu. Ancak şaşırtıcı ve her gün biraz daha artan bir şekilde AKUT’a döşenilen methiyelerin derecesi arttı, ilk başta hemen belirgin olmamasına rağmen kısa bir süre sonra son derece açık bir şekilde elitizm kendini gösterdi. AKUT basının desteğiyle bir anda sivil toplumu simgeler hale geldi. Basın AKUT’u “halk kahramanları” (*Gazetepazar*, 19 Eylül 1999, s.5), “toplumsal değişimin ve dayanışmanın simgesi” (*Aktüel*, 2 Eylül 1999) olarak lanse etti. AKUT

kirlenmemiş, saf gençliği temsil etti. Ancak aynı zamanda bu gençlerin toplumun elitleri oldukları da kimi zaman son derece kaba ve ayrımcı bir üslûpla vurgulandı. Bunun en nefis örneğini *Sabah* (25 Eylül 1999) gazetesinde yer alan ve AKUT ile Sivil Savunma Teşkilâtı'nın karşılaştırıldığı yazı oldu:

MİLLET'İN AKUTU

KAMUNUN AKUT'U

Gönüllü, yüksek eğitilmiş, üst gelir düzeyinden...

Memur, lise-tekniik meslek lisesi mezunu, 130 milyon lira maaş..

Kızlı-erkekli, doktor, mühendis, işadamı vb mesleklerden, dünya vatandaşı, birkaç dil biliyor

Dil bilmiyor, şartlarını kötü bulduğu işinde kerhen çalışıyor, kadınsız, bıyıklı

Dünyadaki benzeri örgütlerle iletişim ve dayanışma içinde, görgü-bilgi alışverişinde bulunuyor, maddi destekler buluyor, bıyıksız.

Eskimiş teşkilat kanunlarıyla zincirli, bürokrasinin yüküyle ağır, ufku sınırlı...

AKUT'un genç üyeleri basına sayfalar dolusu poz vermekten, özel zevkleri ve hayatları hakkında ayrıntılı söyleşiler yapmayı ihmal etmemekteler. (*Milliyet Vitrin*, 4 Eylül 1999 ve *Radikal*, 13 Eylül 1999) Kamuoyunun en çok ilgisine mazhar olanlar ise AKUT'un genç kadın üyeleri idi. Basının bu ilgisi onları konu eden tam sayfa gazete haberinden (*Milliyet*, 19 Eylül 1999), "Tayvan Melekleri" sıfatı bahşedilmesine (*Sabah*, 26 Eylül 1999), "AKUT Kızları işbaşında" sloganıyla altı tam sayfa röportajların yayımlanmasına kadar geniş bir alanı kapsadı. (*Elle*, Ekim 1999) Bu faaliyetler sayesinde ortaya çıkan tablo yaşları (23 ilâ 38), meslekleri (grafik tasarımcı, pedagog, diş hekimi, iç mimar, Boğaziçi Üniversitesi öğrencisi, reklamcı) ve gördükleri eğitim açısından üst gelir diliminde yer alan genç, kentli ve Batılı elitlerin bir fotoğrafıydı. Zaten basının AKUT'u bir simge haline getirmesi, ona işlevinden çok daha değişik bir anlam yüklemesi de tamamıyla bu "kentli, iyi eğitilmiş, çağdaş gençler" profilinden ileri gelmektedir. AKUT başkanı Nasuh Mahruki'nin gençlerin ilahı haline gelmesine yol açan da aynı nedendir. AKUT başkanı görmüş olduğu iyi eğitimi (Şişli Terakki Lisesi, Bilkent Üniversitesi İşletme bölümü), Batı'daki hemcinsleri gibi doğa sporlarına meraklı olması, birçok gencin hayalini süsleyen dağ tırmanışları, dünya gezileri, Camel Trophy yarışına katılım gibi serüvenleri gerçekleştirmiş olması, görmüş olduğu işletme

¹⁴ *Radikal*, 1 Kasım 1998

eğitimi sayesinde bu serüvenlerine destekçi bulma ve kitaplarını yayımlama konusundaki ticari becerisi, sekiz yıldan beri bir kız arkadaşıyla evli olmadan birlikte yaşaması, BMW motosiklete binmesi (basın bunu bir “mütevazı”lık göstergesi olarak değerlendirdi: “milyonlarca insanın gönlüne taht kuran AKUT başkanı Mahruki doğrusu çok mütevaziydi. Başkanların Mercedeslerden inmediği günümüzde o motorsikletini tercih etmekteydi”, *Hafta Sonu*, 6 Ekim 1999) tüm bunlar iş hayatına yeni atılmış üniversiteden yeni mezun gençlerimizin hayallerini süsleyen, aynı zamanda Batılı bir üst düzey hayat tarzının simgeleri olan motiflerdir.

“Sivil toplum örgütü” kavramının elitler tarafından ne kadar çabuk benimsendiğini onların popüler kültürlerine ve günlük lisanlarına ne kadar yerleştidiğini idrak etmek için Harley Davidson motosikletleri sahiplerinin kurmuş oldukları “Çakallar” adlı bir grubun bildirisinde yer alan ve kara mizahın bir şaheseri sayılabilecek şu satırlara bakmak yeterli olacaktır:

- “Çakallar, Harleycilerden oluşan bir sivil toplum örgütüdür...
- Her Çakal, motosiklet sürücülerine trafikte özen gösterilmesi ve öncelik tanınması için aktif faaliyet gösterir...
- Çakal, Türkiye'nin çakalıdır, ülkesini çok sever...
- Çakal, kendi düşüncesi saklı kalmak kaydı ile her düşünceye saygılıdır, barış içinde yaşar...
- Çakal, yardımseverdir, zordakine yardım eder...¹⁵

Bir an için AKUT örneğinden uzaklaşıp Yeni Demokrasi Hareketi, Bir Dakika Karanlık, deprem sonrası başlayan Siyah Kurdele girişimlerine bakıldığında tüm bu hareketlerin ortak paydalarından biri bu hareketlerin hiçbir zaman geniş bir tabana yayılmadıkları ve bir seçkinler hareketi olarak dar ve kısıtlı bir çevreye hapsolmuş olmalarıdır. 17 Ağustos depreminden sonra ortaya çıkan yeni sivil toplum oluşumlarına da bakıldığında gene bu hareketlerin seçkinler ve iş adamları hâkimiyeti altında oldukları görülmektedir.¹⁶

¹⁵ *Klips*, Ekim 1999, s. 36. Harley Davidson motosikletlerinin Türkiye ithalatçısı ve dağıtıcısı olan Efsane Motor A.Ş.'nin kurucu ortakları arasında deprem sonrası ortaya çıkan İstanbul Yardım Grubu örgütünün kurucuları arasında bulunan Osman Çarmıklı da yer almaktadır.

¹⁶ *İstanbul Life*, Ekim 1999 sayısı eki, *Sivil Toplum Kuruluşları*, s. 5 ve 9. İstanbul Yardım Grubu adı altında ortaya çıkan oluşum iş adamı Osman Çarmıklı ve VİP Turizm sahipleri Rana ve Ceylan Pirinçiođlu tarafından kuruldu. Bu hareket içinde Cem Hakko, İstanbul'daki lüks lokantaların işletmecisi Celal Çapa ve Mertin Fadillođlu gibi adlara rastlanmaktadır. Keza Teşvikiye Sivil İnisiyatif Grubu ressam Murat Morova önderliğinde kuruldu.

Bugün Türkiye’de demokratikleşme ve sivilleşme sürecinin hızlandırılmasında sivil toplum örgütlerinin büyük bir ağırlığı ve sorumluluğu olduğuna inananlar haklıdırlar. Ancak sivil toplum denince akla ilk gelenlerin adlarını kamuoyuna duyuran ve sivil toplum kavramı ile neredeyse özdeşleşen ve eşanlam taşıyanların iş adamları ağırlıklı kuruluşlar olmalarını hafife alanlar, önemsemeyenler veya gerçekten yeni bir “sorumlu iş adamları” nesliyle karşı karşıya olduklarına inananlar büyük ölçüde yanılmaktadırlar. Bugün karşı karşıya olunan manzarada sivil toplum tartışmaları gerçek amaçlarının dışına çıkmış olup iş adamlarının ve kişilerin toplum nezdinde “saygın” ve “aydın” imajlarının inşasına önemli ölçüde yardımcı olmaya yaramaktadır.

İş adamlarının ağırlığını teşkil eden sivil toplum örgütleri net tavır koymaları gerektiği zaman, yani ak koyun ile kara koyunu ayırt etmenin anı gelince, ki bu an geçmişte birçok kere gelmiş ve geçmiştir, velinimetleri yani müşterileri olan Devlet’i ve onun bürokratlarını gücendirmemek için ne suya ne sabuna dokunur bir tavır almaktadırlar. Bunu idrak etmek için, “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” raporunun tanıtılmasının akabinde kamuoyunda gelişen tepkiler karşısında TÜSİAD’ın raporu sahiplenmemesi, gene ilgili makamlardan gelen tepkiler üzerine yapılması tasarlanan Kürt meselesi üzerindeki konferansların ipal edilmeleri, MHP ve RP’nin hükümete ortak olmalarından sonra takınılan sessiz ve onaylayıcı tavır gibi örnekleri göstermek yeterlidir.

Aslında esas eleştirilecek olan iş adamları ve onların hâkimiyetinde olan dernek ve vakıflar değildir. Son tahlilde iş adamlarının aslî görevleri iktidarda hangi parti veya güç olursa olsun ticari ve sınai faaliyetlerine Devlet’i ve bürokratları gücendirmeden onlarla tam bir uyum halinde devam etmek, bunun yanı sıra kamuoyundaki imajlarını da düzeltmek ve yenilemektir. Bunun için de Nejat Eczacıbaşı’nın yol göstericiliğinde gerekli kademeler aşılmıştır. Bugün varılan son noktada vakıf üniversiteleri kurulmuş, bu üniversiteler sayesinde akademik camia ile geniş ve samimi ilişkilere girilmiş, sivil toplum kuruluşlarının yönetiminde yer alınmış, sonuçta istenilen amaca ulaşılmıştır. Esas eleştirilecek olan, kamuoyunda star konumuna gelmiş iş adamları ve sanatçıları tartışmacı olarak panellere, imza kampanyalarına davet edip bu şekilde onların katılımlarıyla kamuoyunun dikkatini yaptıkları faaliyetlere daha çok çekebileceklerini ve/veya iş adamlarından maddi destek sağlayabileceklerini uman sivil toplum liderleri, gönüllüleri ile iş adamlarının halkla ilişkiler operasyonlarının ana baklalarından biri olan gazetecilerdir.

Eğer bugün “sivil toplum” dendiğinde bu kavram demokratikleşme, yurttaşlık bilincinin geniş bir tabana yayılması, özgürlük, muhalif tavır alma gibi anlamları içeriyorsa kamuoyunda en çok adı geçen örgütlerin son tahlilde bu amaca hizmet etmedikleri ve kurucu üyeleri olan iş adamlarının kamuoyundaki imajlarını mükemmelleştirmeye yaradıkları söylenebilir. Gönüllü ve idealist kişilerin kısıtlı imkânlarıyla başlayan sivil toplum hareketleri bir noktadan sonra kamuoyuna mal olmuş bir kısım star adların veya AKUT örneğinde olduğu gibi kentli genç kuşak temsilcilerin kamuoyu nezdinde kendi imajlarını yavaş yavaş ve itinalı bir şekilde inşa etmeye yarar bir manivela haline gelmeye başlamaktadır. Bu da sivil muhalefet ve benzeri hareketlerin geniş bir tabana yayılmalarını ve gerçek misyonları doğrultusunda devam etmelerini önleyen bir olgudur. Bu zaafı aşılması sürecine kendisine yüklenildiği anlam doğrultusunda bir sivil toplum hareketin var olabileceğinden söz etmek mümkün olmayacaktır.